

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПЕДАГОГИКА И УПРАВЛЕНИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО“**

ЖАНА АТАНАСОВА ЯНКОВА

**ПОМОЩНИ СРЕДСТВА И ТЕХНОЛОГИИ
ЗА ОБУЧЕНИЕ НА ДЕЦА И УЧЕНИЦИ
СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ
В ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОДГОТОВКА
НА РЕСУРСНИТЕ УЧИТЕЛИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на научната степен „доктор на науките“
в област на висше образование 1. Педагогически науки професионално
направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика)

**Пловдив
2016**

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 25.03.2016 г от 12.00 часа в заседателната зала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Нова сграда, бул. „България“, № 236

Материалите по защитата са на разположение на интересувалите се в университетската библиотека, Нова сграда, бул. „България“, № 236

УВОД

21. век се превърна в ключ към достъпа до актуална информация и знания заедно с мотивацията и уменията да се ползват разумно и интелигентно за превръщането на Европа „в най-конкурентната, динамична и основаваща се на знанието икономика в света.“ (Лисабон, 2000)

През последните години динамичните промени в обществено-икономическия живот очертават нови изменения в образователната система. В отговор на Болонския процес и съгласно с Европейското пространство за висше образование се поставят общи педагогически цели в контекста на новия образователен модел „обучение, ориентирано към студента и базирано на постигнатите резултати“. Фокусът е към обучаемия и неговите индивидуални образователни потребности, за да може той да отговори на съвременните изисквания на националния и европейски трудов пазар. Университетското образование днес е ориентирано към входящите и изходящите параметри (т.е. към резултатите от обучението), представени като знания, като умения и като компетентности. Основен елемент на Европейското пространство за висше образование е ученето през целия живот, тъй като в Лисабонския договор образованието се дефинира като икономически и социален фактор за изграждане на Европа на познанието.

Това твърдение предопределя и целите на националната политика за развитие на образованието до 2020 г., а именно: високо ниво на знания, възможност за иновации, адаптивност спрямо промените в естеството на работата и пълно социално включване. Образованието и обучението трябва да бъдат организирани и насочени към придобиване на ключови компетентности от всички учещи. За постигането им е необходимо:

- да се отдели повече внимание на усвояване на основните умения;
- осигуряване на по-високо качество на преподаването;
- ефективна базисна квалификация и постоянна продължаваща квалификация на ресурсните учители.

(www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=1972)

Акцент върху професионалната подготовка на студентите специални педагози и върху продължаващата квалификация на ресурсните учители се налага, тъй като глобалните тенденции в развитието на образованието са насочени преди всичко към неговото качество, към пряката връзка между учене и реализация на пазара на труда, към учене през целия живот.

Актуалността на изследвания проблем търсим в базовата подготовка на студентите по Специална педагогика от образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“ относно знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности, а така също и в продължаващата квалификация на ресурсния учител, подпомагащ включените в образователния процес деца и ученици с увреждания.

В условията на значителните промени, настъпващи в съвременното глобализиращо се общество, базисната подготовка на студентите по Специална педагогика-ресурсен учител е поставено пред големи предизвикателства, свързани с професионалната им реализация, със социалната и гражданската им роля и с цялостното им личностно развитие.

Образователната политика утвърждава основните приоритети на по-нататъшното развитие – качество, достъпност, вариативност на образователните услуги, иновативност; ориентация към личността, отчитане на индивидуалните потребности и интереси на всеки участник в процеса.

Обективно протичащата глобализация в съвременното оптимизира взаимовръзките между хората, субординира индивидуалното поведение и го ориентира към приобщаването, защото то е водеща ценност за развитие на обществото. През последните години приобщаването в образованието се очерта като неизменен приоритет на държавната политика както в национален, така и в европейски план.

Всъщност интегрираното обучение в своето развитие довежда до приобщаващото образование, осигуряващо условия за включване в образователната среда не само на деца и уче-

ници със специални образователни потребности, но и на всички останали обучавани.

Съобразени с приобщаващото образование, при което най-важният фактор е учещият се учител с продължаващо професионално развитие, са и реалните промени в професионалната подготовка на специалните педагози-ресурсни учители в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“.

За да отговори на изискванията на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания и на насоките на Европейския съюз, заложен в „Европейска стратегия за хората с увреждания за периода 2010 – 2020 г.“, Министерството на образованието и науката очертава насоки за привеждане на образованието ни към европейските модели и стандарти на приобщаващо образование.

Днешната ни образователната политика осигурява възможност децата и учениците със специални потребности да бъдат включени в общообразователната среда на детската градина и училището. Това става осъществимо през 2003 година с приемането на Националния план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания в системата на народната просвета. В Националната програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006 – 2015 година) е посочено, че децата и учениците със специални образователни потребности имат възможността да се обучават, да развиват своя потенциал с връстниците си в детските градини и училищата.

Философията на образователната система и нейната организация е променена. Детето – като главна ценност – се поставя в центъра на образователния процес. Именно чрез приобщаващото образование се дава равен шанс и възможност на децата и учениците със специални образователни потребности да учат и играят и да бъдат приети и ценени от децата без увреждания. Тук е мястото да се посочи, че приобщаването е и право, философия и политика. То следва да се разглежда и като процес, и като резултат. Може да отговаря на основния

принцип: „Всички деца трябва да учат заедно, където и когато е възможно, независимо от техните затруднения“.

(<http://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIES&I=283>.)

По време на реализирането на изследването се прие Законът за предучилищното и училищното образование, изключително важен нормативен документ за включването на децата и учениците със специални образователни потребности в приобщаващото образование. В закона приобщаващото образование се дефинира като „процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността“. (<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=7&subpageId=57>)

Във връзка със закона е и държавното решение, състоящо се в създаването на Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващо образование. На училищните екипи за личностно развитие се делегират отговорности, които ще допринесат за затвърждаване на водещата роля на училището като място за приобщаване на всички деца и ученици, независимо от тяхното различие.

В този контекст може да се посочи очертаващата се тенденция за хуманизация, която търсим в приобщаващото образование, тъй като то не е цел само по себе си, а средство за постигане на по-висша цел. Както посочва Бартън (2010), то допринася за утвърждаването на едно приобщаващо общество, в което човешките права са основен компонент на публичната политика.

Ключов фактор за приобщаването на децата и учениците със специални потребности е ресурсният учител със знанията, уменията и компетентностите за използване на помощни средства и технологии в процеса на обучението им. Така е, защото помощните средства и технологии дават възможност за пълноценното включване на децата и учениците със специални образователни потребности в образователния процес, а това води и до форми-

рането на независимост в изпълнението на поставените задачи както в детската градина и училището, така и у дома.

Замисълът на изследването е провокиран от необходимостта да се познават и прилагат помощните средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности от студенти по специалностите Специална педагогика, Педагогика, Педагогика на обучението по... чрез изучаване на нова учебна дисциплина, свързана с изследвания проблем. Основополагащата идея е знанията по тази дисциплина да се използват също и от ресурсни учители, подпомагащи децата и учениците със специални образователни потребности, от учители и родители. За целта е необходимо създаването на:

- модел за базисна подготовка за образователно-квалификационните степени „бакалавър“ по Специална педагогика, „магистър“ по Специална педагогика – ресурсен учител и по Комуникативни нарушения на развитието;
- учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсния учител.

С настоящото изследване се прави опит за преосмисляне и уточняване на целепоставянето и целереализирането на формалното институционално обучение на студентите по Специална педагогика чрез интегриране на постиженията в технологиите (имащи пряк контакт с помощните средства и технологии за деца със специални образователни потребности) и неформалното и самостоятелно обучение на ресурсните учители.

Научният проблем на теоретично-емпиричното изследване се поражда от противоречието между актуалните изисквания за ефективна подготовка на студентите по Специална педагогика и на ресурсните учители и сегашното състояние на практиката. Това изисква да се удовлетворят практико-приложните аспекти на подготовка на студентите и ресурсните учители в съответствие на обема и качеството на учебното съдържание като обектна страна на тази подготовка.

В съвременната образователна парадигма професионалната подготовка на специалния педагог – ресурсен учител и продължаващата професионална квалификация е ключов фактор в

подпомагането на децата и учениците със специални потребности, включени в общообразователната среда.

Изследването на проблема се осъществява при очертаващата се все по-ясна тенденция за хуманизация в образованието с използването на помощните средства и технологии за деца и ученици със специални потребности в процеса на обучението им.

Научният проблем е фокусиран върху:

- Проучване и уточняване на *теоретичната база (обем, обхват, съдържание)*, която следва да се използва за:
 1. Получаване и осмисляне на система от знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии и нейното разгръщане в изследователското поле на висшите училища.
 2. Включване на нови дисциплини в учебните планове на специалностите от професионално направление 1.2. Педагогика.
 3. Разработване на адекватна учебна програма за помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“.
 4. Създаване на учебна програма за продължаваща професионална квалификация на педагогическите специалисти, в това число и на ресурсните учители.
 5. Реализиране на разработки, разкриващи целенасоченото прилагане на помощни средства и технологии в образователния процес за деца и ученици със специални образователни потребности.
- *Практическата приложимост*, която е насочена към равноправното и пълноценно участие на деца и ученици със специални образователни потребности, включени в образователния процес. Тя изисква:
 1. Знания, умения и компетентности на ресурсните учители и учителите от детските градини и училища за използване на помощни средства и технологии и за прилагането им в процеса на обучението.

2. Измерване и отчитане на резултатите от оценяването на децата и учениците със специални потребности от екипите за комплексно педагогическо оценяване към регионалните инспекторати по образование, детските градини и училища за помощните средства и технологии, улесняващи обучението.
 3. Сътрудничество между родители и учители в използването на помощни средства и технологии в образователния процес.
- *Обществената значимост* е свързана с политиките на световно, европейско и национално ниво за социално включване на лицата с увреждане в обществения живот, както и с желанието за постигане на по-качествена житейска реализация, намиращи отражение в предучилищното и училищното образование.

Темата на изследването за приложение на помощните средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности изисква насоченост към професионалната подготовка на ресурсните учители, а от там и към практическото им вграждане в образователния процес. С посочения изследователски проблем са свързани редица технологични решения, подчертаващи рамката и концепцията в основните страни на изследователската дейност.

Така формулираната същност на изследването ориентира към *обекта* и *предмета* на научното проучване.

Обект на изследването е професионалната компетентност на специалните педагози за практическото приложение на помощните средства и тяхната включеност в технологиите за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности, проследена в процеса на университетската им подготовка и продължаващото обучение.

Предметът на изследването е базисната професионална подготовка и продължаващата квалификация на специалните педагози – ресурсни учители.

Целта на настоящия дисертационен труд е да се изследват знанията, уменията и компетентностите на ресурсните

учители за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и да се разработи и апробира модел за базисна подготовка на студенти от специалността Специална педагогика (бакалавърска степен) и Специална педагогика – ресурсен учител (магистърска степен), както и учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсни учители.

Конкретната цел може да се декомпозира на следните изследователски **задачи**:

1. Да се проучи историческият аспект на използването на помощните средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.
2. Да се очертаят политиките и нормативната уредба за приложението на помощните средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности.
3. Да се покаже и обясни понятийният апарат по темата.
4. Да се направи класификация на помощните средства и технологии за обучение и на групите деца със специални образователни потребности.
5. Представяне на базисната професионална подготовка на студенти по специална педагогика и продължаващата квалификация на ресурсните учители.
6. Да се създаде и приложи модел на емпирично изследване.
7. Да се направи анализ и тълкуване на данните от емпиричното изследване.
8. Да се формират теоретико-приложни изводи.

Основната цел позволява да се дефинират следните **хипотези**:

Хипотеза 1. Предполага се, че усвояването на знания, умения и компетентности за използване на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности от ресурсните учители повишава значително качеството на обучение.

Хипотеза 2. Ако учители в общообразователните училища придобият минималния базис от компетентности за използва-

не на помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, то тяхната дейност ще подкрепи усилията на ресурсните учители.

Хипотеза 3. Ако в учебния план за обучение на студенти по специална педагогика се включи учебна дисциплина Помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, то ще се засили интересът на студентите към специалността и академичните знания ще се прагматизират в професионален план.

Хипотеза 0. Допуска се, че независимо от използването на помощни средства и технологии ефективността и качеството на обучение на децата и учениците със специални образователни потребности не се променя.

Хипотезите са специално конструирани в контекста на актуалните и перспективни тенденции за развитие на образованието и обучението на Европейската комисия, а именно:

- сближаване на двата квалификационни модела: образование и обучение чрез качество и ефективност с ключовите компетентности;
- практическа реализация на концепцията за ефективна екипна дейност в приобщаващото образование за деца и ученици със специални образователни потребности;
- професионална подготовка и реализация на специалните педагози и учители съобразно триадата „образование, наука, бизнес“.

Формулираната цел и хипотезите на изследването обуславят избора на съответните *методи*: методи на теоретични изследвания; методи на емпирични изследвания; методи за статистическа обработка на резултатите

Изложените приоритети очертават рамката на теоретико-емпиричното изследване и определят познавателните ходове в организацията на изучаването на помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в професионалната подготовка и продължаващата квалификация на ресурсните учители.

ПОМОЩНИ СРЕДСТВА И ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

На базата на теоретичните източници е анализирано научно-то състояние на проблема, свързан с помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в образователния процес. Проследено е историческото развитие на помощните средства и технологии в определените от Bryant & Bryant (2003) три отделни времеви периода:

- основополагащ период – преди 1900;
- период на установяване – от 1900 до 1972;
- период на пълноправие – от 1973 до днес.

От ъгъла на историческото развитие може да се посочи, че технологиите продължават да доказват ефективността на помощните средства и да доразвиват техните алтернативи. Тенденциите подчертават, че тази линия ще продължи и занапред. Бъдещето обещава развитие на помощните средства и технологии, за да се усъвършенстват комуникационните способности. Това ще бъде изключително полезно, за да могат да се ползват от максимален брой хора в обществото, тъй като добрият дизайн и добрата технология служат добре на абсолютно всички.

В контекста на настоящето и бъдещето може да се каже, че през 21. век технологиите могат да допълнят и подпомогнат образованието, предоставяйки глас на безгласните, звук на нечуващите, светлина на незрящите, движение на неподвижните и независимост на зависимите. (глава първа, параграф 1.1. в дисертацията)

В полето на теоретичното изследване за помощните средства и технологии в образованието е проследено развитието на терминологията и дефинирането на понятията. (глава първа, параграф 1.2. в дисертацията) През 1990 г. Федералното правителство на САЩ включва дефиниции за помощните средства и технологии, както и за помощни услуги в Закона за обучение на хора с увреждания (IDEA). С решение на правителството през 1997 г. се въвежда изискване към екипите, осъществяващи оценка на децата с увреждания, да бъдат оценени потребности-

те им от помощни средства и технологии при разработването на индивидуални образователни програми. (IDEA, 1997).

Помощните средства и технологии се дефинират от Cowan & Turner-Smith през 1999 г. така: „всяко устройство или система, които позволяват на дадено лице да осъществи дейност, невъзможна при други обстоятелства, или позволяват полесното и безопасно изпълнение на същата дейност.“

Изследователската активност в областта на помощните средства и технологии значително се повишава през периода от 1990 до 2000 год., като целта е насочена към изясняване на въздействието им върху децата с увреждания, върху семействата, училищата и общностите. Акцентът е поставен върху политики и закони, стандарти и интегрирани учебни програми. Осъществени са и научни изследвания и са експериментирани практики за приложение на помощните средства и технологии в областта на образованието.

Като се проследява дефинирането на помощните средства и технологии, с основание може да се каже, че САЩ е единствената страна в света с установено законодателство, свързано с придобиването на помощни средства и технологии, с тяхното дефиниране и с осигуряването им с правен статут. Законът за помощни средства и технологии (АТ) от 1998 г. предоставя следното определение: „помощното технологично устройство се отнася до всеки предмет, част от оборудване или програмна система (получена чрез продажба, модифицирана или адаптирана), които се използват за увеличаването, поддръжката или подобряването на функционалните способности на лицата с увреждания“.

При представяне на термините *помощно средство и технология в обучението* и *помощни средства и технологии* е необходимо те да се конкретизират, тъй като *помощни средства и технологии* е термин с обща употреба, покриващ широк спектър от различни продукти и услуги. Например Фондацията за помощни технологии определя термина *помощна технология* по следния начин: „Помощна технология е всеки продукт или услуга, предназначени да предоставят независимост за хора с

увреждания или възрастни лица“ (FAST 2001). Британската агенция за образователни комуникации и технологии (ВЕСТА, в момента недействаща) дефинира *помощната технология* като: „софтуер и технология, които помагат на хората с увреждания и специални потребности да преодолеят допълнителните бариери, пред които са изправени в общуването и обучението си“ (Vesta 2003).

Терминологичното словосъчетание *помощна технология в образованието* се дефинира в закона за образование на лица с увреждания (IDEA) така: „помощни средства и технологии са всеки артикул, част от инструмент или продуктова система, закупени по търговски път, модифицирани или адаптирани, които се използват за повишаване, поддръжка или подобрене на функционалните възможности на дете с увреждане“ (IDEA 2004). От направеното теоретично проучване може да се посочи, че няма друга държава, която да има законова дефиниция като тази на IDEA 2004 – САЩ.

Помощните средства и технологии са в обсега на световните и европейски нормативни актове, за да могат да подпомогнат лицата с увреждания за тяхното равноправно включване в обществения живот, а така също и за равноправното им участие в образованието.

В Конвенцията за правата на хората с увреждания от 2007 г. помощните технологии са посочени в осем члена (4, 9, 20, 21, 24, 26, 29 и 32). Конвенцията определя помощните технологии като технологии, създадени или адаптирани, да подобрят дейностите и качеството на живот на хората с увреждания (United Nation, 2004).

Световната здравна организация приема по-общ термин за *помощни технологии* и дефинира понятието така: „всяко средство или съоръжение, позволяващи на индивидите да изпълняват задачи, които не могат да решат самостоятелно, и улесняващи начина и сигурността на изпълнението на дейността“. (Речник на термините за комунални здравни грижи и услуги за възрастни хора), 2004.

Кралският фонд на Обединеното кралство дефинира *помощните технологии* по следният начин: „всеки продукт или услуга, които са разработени, за да се улесни независимостта на лицата с увреждания и възрастните хора“ (King’s Fund consultation, 2001).

Във Федералния закон за обучение на хора с увреждания (IDEA, 2004) *помощните средства и технологии* са определени като: всяка услуга, която пряко подпомага човек с увреждане в избора, придобиването и използването им. В него са разкрити още:

- оценка на потребностите на детето или ученика с увреждане от помощно средство и технология, както и функционална оценка на детето в обичайното му обкръжение;
- предоставяне, закупуване на помощно средство и технология за детето, които ще подпомагат и обучението му;
- подготовка или техническа помощ на детето и на семейството, което му помага у дома;
- обучение или техническа помощ на професионалисти (учители, рехабилитатори) или други лица, които ще предоставят услуги на детето/ученика със специални образователни потребности чрез използването на помощните средства и технологии. (Authority 20 USC 1401)

У нас *помощните средства и технологии* са дефинирани в Закон за интеграция на хората с увреждания (Обн., ДВ, бр. 81 от 17.09.2004 г., в сила от 1.01.2005 г.) и в Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания.

В допълнителните разпоредби на Закона за интеграция на хората с увреждания в чл.17., т. 4. е записано, че Министерството на образованието и науката осигурява: учебници, учебни помагала, съвременни технологии и технически средства за обучение на децата с увреждания до 18-годишна възраст или до завършване на средното им образование. (<http://lex.bg/en/laws/ldoc/2135491478>)

В чл. 7., ал. 1, т. 4. от Наредба №1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания *помощните средства и технологии* са определени като: „специални учебно-

технически средства и апаратура, дидактически материали, учебни помагала, специализирани софтуери и други“ (<http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135617694>)

В параграф 1.3. на глава първа в дисертационния труд са разгледани политиките и нормативната уредба за помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в образованието. През последните години политиките очертават реалните промени, свързани с възможността лицата с увреждания да бъдат пълноправно и равноправно включени във всички сфери на обществения живот.

В този контекст е Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, посочваща действията, които правителствата на отделните държави трябва да предприемат за защита и насърчаване на правата на лицата с увреждания. Тук е мястото да се посочи, че за първи път се дава единно определение за *човек с увреждане*, основаващо се на социалния подход (а не на медицинския), според който хората с увреждания не следва да се възприемат като обекти на дарителство, медицинско въздействие и социална закрила, а като равнопоставени субекти, които заслужават уважение и равнопоставеност. „Под *хора с увреждания* се разбира лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото, равноправно с останалите“ (<http://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIES&I=283>)

Като се проследяват политиките към лицата с увреждания, не може да не се отбележи и приетата през 2010 година Европейска стратегия за хората с увреждания 2010 – 2020 г. В центъра на тази стратегия е премахването на бариерите и общата цел е насочена към „даване на възможност на хората с увреждания да се радват на пълни права и да се възползват пълноценно от участие в обществото и в европейската икономика, най-вече чрез единния пазар“ (ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6287&langId=bg)

Много от подходите за употреба на помощните технологии са предписани от законовите изисквания на дадената държава. Тези изисквания целят да гарантират равни права и възмож-

ности за хората с увреждания, но и могат да диктуват избора на технологии (Nath, 2012).

През последните години в Европа се осъществяват динамични политически, икономически, социални и технологични промени. Възможностите и предизвикателствата на глобализацията, развитието на информационните и комуникационните технологии, променящите се фактори в заетостта и безработицата, здравето и демографията, миграцията и преходът към пазарна икономика налагат много позитивни промени и вследствие на това се повишават надеждите и очакванията на хората. Преминава се от отношение към човека с увреждане като нуждаещ се пациент без принос към обществото към приемането му като лице, което има нужда от премахване на настоящите бариери, за да заеме полагащото му се място като пълноправен участник в обществото. Тези бариери са социални, правни, както и бариери на околната среда. Това налага полагане на усилия за продължаване на действия, целящи замяна на парадигмата от стария медицински модел към хората с увреждания с модела, основан на социални и човешки права.

Проследявайки политиките, свързани с хората с увреждания – в това число и помощните средства и технологии, не може да не споменем и Стандартните правила на ООН за равнопоставеност и равни шансове на хората с увреждания.

От ъгъла на световните политики държавата ни е изградила стратегическа рамка и нормативна уредба за лицата с увреждания. За постигане на поставените стратегически цели важна роля имат държавните институции, ангажирани с осъществяването на политиките в областта на хората с увреждания.

Може да се посочи например Стратегията за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания (2008 – 2015 г.), чиято цел е ефективното прилагане на политиката на българското правителство, насочена към подобряване качеството на живот на хората с увреждания, недопускане на дискриминация по признак „увреждане“, осигуряване на равни възможности, пълноценно и активно участие във всички области на обществения живот. Стратегията се приема в изпълнение на препоръ-

ките на Съвета на Европа, на добрите практики на държавите членки на ЕС, на принципите в Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, на Стандартните правила на ООН за равнопоставеност и равни възможности на хората с увреждания, Конвенцията на ООН за правата на детето и др.

За премахване на всички бариери (психологически, образователни, социални, културни, професионални, финансови и архитектурни) са очертани конкретни мерки за социалното включване и равноправната интеграция на хората с увреждания.

В полето на образованието държавната политика е насочена към защита на конституционното право на образование на децата и учениците с увреждания. В този контекст в чл. 7., ал. 1. на Наредба №1 от 23 януари 2009 г. на Министерството на образованието и науката е записано, че за обучението и възпитанието на децата и учениците със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания се осигурява подкрепяща среда, която включва: достъпна архитектурна среда; екипи от специалисти; диагностична, консултативна и рехабилитационна дейност; специални учебно-технически средства и апаратура, дидактически материали, учебни помагала, специализирани софтуери и други; индивидуални образователни програми; учебни програми по специалните учебни предмети за децата и учениците с увреден слух – индивидуално формиране и развитие на устната реч, развитие на речта; учебни програми по специалните учебни предмети за децата и учениците с нарушено зрение – по зрительно подпомагане, ориентиране и мобилност и полезни умения. (<http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135617694>)

От направения теоретичен преглед на политиките за хората с увреждания, в това число и помощните средства и технологии, може да се заключи, че помощните средства и технологии се разглеждат като инструмент за потенциално осигуряване на подкрепата, която е необходима, за да се улесни образованието на децата и учениците (хората) със специални образователни потребности, но е важно да се знае, че това е средство към целта – правото на образование. Тук е мястото да се разкрият предимствата на предлаганите помощни средства и техноло-

гии в образованието чрез движение от медицинския модел на отношение към деца и ученици със специални потребности към насърчаване на социалния модел.

В параграф 1.4. на дисертацията са представени групите деца и ученици със специални образователни потребности съобразно образователните реформи. На базата на промените в нормативните документи: Правилник за прилагане на закона за народната просвета (ППЗНП), Наредба № 1 за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания са определени групите деца и ученици със специални образователни потребности и Закон за предучилищното и училищното образование. В Закона за предучилищното и училищното образование е разписано кои са децата и учениците със специални образователни потребности. Това са деца и ученици, при които могат да възникнат образователните потребности при:

- сензорни увреждания;
- физически увреждания;
- множество увреждания;
- интелектуални затруднения;
- езиково-говорни нарушения;
- специфични нарушения на способността за учене (дислексия, дисграфия, дискалкулия);
- разстройства от аутистичния спектър;
- емоционални и поведенчески разстройства.

Научното изследване е насочено към многообразието на помощни средства и технологии за децата и учениците със специални образователни потребности и цели да представи приложението им в процеса на обучение на изследваните лица за равноправното им включване в образователния процес. В параграф 1.5. на дисертационния труд е представена класификацията на помощни средства и технологии при обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

На базата на анализираната научна литература по изследваната проблематика може с основание да се изтъкне изключителната важност на помощните средства и технологии в об-

разователния процес за деца и ученици със специални образователни потребности. Изследователите в тази област като Rose & Meyer (2002) посочват универсалния подход за учене (Universal Design за Learning (UDL), чрез който се отчитат различията в способността на учащите и стремежът да се осигури равен достъп до информацията чрез други формати или методи на комуникация, а Burgstahler (2004) заявява, че универсалният подход е „проектиране на продукти и средства, които да се използват от всички хора в най-голяма степен“. Помощните технологии дават възможност на учениците със специални образователни потребности по-леко и достъпно да усвояват предложеното в учебната програма, което ще доведе до повишаване качеството на обучение.

При въвеждане на дизайн на включващата технология е необходимо спазването на:

- дизайн за специални цели, който се грижи за специфични увреждания (това може да се счита за подход за помощните средства и технологии);
- модуларен или адаптиран дизайн, така че един продукт да може да се конфигурира, за да посрещне нуждите на потребителя;
- дизайн, съобразен с потребителите, който цели да развие традиционните продукти, за да включи колкото е възможно повече потребители (което може да се счита за подход с универсален дизайн). (Langdon & Thimbleby, 2010)

В този план и Европейската комисия насърчава подхода „дизайн за всички“ с цел използването от максимален брой лица от населението.

При проектирането на помощните технологии най-важното е да се вземат предвид индивидуалните потребности на детето или ученика с увреждане.

От ключово значение за обучението на децата и учениците със специални образователни потребности е приложението на помощните средства и технологии в образованието с изискване за разбиране на:

- потребностите, способностите и целите на потребителя (детето с увреждане или нарушение);
- самата технология и нейните възможности;
- контекста на употреба (в образователния процес).

Изследването е насочено към оценката на екипите за комплексно педагогическо оценяване, които трябва да определят потребността на дадено лице въз основа на неговите физически и познавателни способности, а така също и на факторите на околната среда, които повлияват върху начина на употреба на помощните технологии. Ето защо е много полезно да се извърши оценка на подкрепящата среда, където детето и ученикът ще прилагат помощни средства и технологии.

Класификацията съдържа най-често използваните помощни средства и технически решения при обучението на деца със специални образователни потребности. Те са избрани измежду над 5 000-те предлагани помощни средства и технологии за деца и ученици със специални потребности като такива, които са ефективни за използване в процеса на обучението им, но не изчерпват всичките им възможности и не покриват всичките им потребности.

Помощните технологии могат да бъдат нискотехнологични, механични (low tech) и високотехнологични, електронни (hi-tech). Използваеми както в самата класна стая (групово), така и за конкретния ученик (индивидуално).

Техническите решения в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности, включени в тази класификация, имат за цел да дадат информация за оценяването и използването им, както и за тяхното многообразно приложение в образователния процес.

Нискотехнологични помощни средства (low-tech) спрямо следните функционални затруднения и умения, развивани в образователния процес:

- графични умения за писане;
- умения за четивна техника;
- математични умения;
- изобразителни умения;

- умения за рязане (ръчни технически действия);
- комуникативни умения;
- компютърни умения.

Високотехнологични помощни средства (hi-tech) спрямо следните функционални затруднения и умения, развивани в образователния процес:

- умения за писане и четивна техника;
- математични умения (геометрия, аритметични умения);
- умения за рязане (ръчни технически действия);
- комуникативни умения;
- компютърни умения (периферни устройства и софтуер).

В таблица № 1 е представена класификацията на ниско- и високотехнологични помощни средства за деца и ученици със специални потребности, които могат да се прилагат в образователния процес.

Таблица № 1. Класификацията на помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в образователния процес

Нискотехнологични помощни средства – графични умения за писане	❖ Уплътнители/държачи за захващане на средства за писане; ❖ Тренажори за писане с молив или химикал ❖ Адаптирани средства за писане ❖ Адаптирани средства за писане с тежест ❖ Средства за писане със светлинен индикатор ❖ Тренажор за ръка „Виа прохендс“ ❖ Тренажор за ръка „Хендмастер“ ❖ Тренажор за ръка „Флекс грип“ ❖ Тренажор за ръка „Флекс грип“ ❖ Наклонени дъски и поставки за книги ❖ Ограничител за писане ❖ Алтернативна хартия ❖ Релефна/тактилна подложка за писане ❖ Тактилни карти и шаблони с цифри и букви
Нискотехнологични помощни средства – умения за четивна техника	❖ Контрастни маркери/ленти ❖ Прозорче за четене ❖ Тракер – проследяваща линия за четене ❖ Цветно прозорче за четене

	❖ Прозорчета за четене с цветен филтър ❖ Наклонена дъска/поставка за книга ❖ Увеличителни лупи ❖ Статични увеличителни лупи
Нискотехнологични средства – математически умения	❖ Адаптиран пергел ❖ Геоборд (Геометрично табло/дъска) ❖ Комплект от транспортири и линии за незрящи ❖ Адаптирана линия ❖ Математически кубчета ❖ Тактилни цифри ❖ Релефни зарчета ❖ Обемни (3D) геометрични форми ❖ Пясъчен часовник
Нискотехнологични средства – изобразителни умения	❖ Адаптирана четка за рисуване ❖ Четки за пръст ❖ Усилен държач/уплътнител за четка за рисуване
Нискотехнологични средства – умения за рязане (умения за ръчни технически действия и фина моторика)	❖ Адаптирана ножица за деца ❖ Адаптирана ножица с дълго рамо ❖ Обучителни ножици с двоен контрол ❖ Плъзгащи ножици ❖ Адаптирани ножици „Натисни ме“ ❖ Държач за хартия при изрязване
Нискотехнологични средства – комуникативни умения	❖ Комуникационни плотове/дъски ❖ Програма за деня с джобчета
Нискотехнологични средства – компютърни умения	❖ Гривна за работа с мишка и клавиатура.
Високотехнологични помощни средства – умения за писане и четивна техника	❖ Диктофон ❖ Брайлова пишеща машина ❖ Електронен правописен речник ❖ Скенери – устройства за сваляне на записки от печатни материали ❖ Джобен електронен видео увеличител ❖ Настолно електронно увеличително устройство (затворена телевизия)
Високотехнологични помощни средства – математични умения	❖ Калкулатор с голям дисплей ❖ Говорещ калкулатор с голям дисплей ❖ Адаптиран електронен часовник

Високотехнологични помощни средства – умения за рязане (ръчни технически действия)	❖ Електрически ножици
Високотехнологични помощни средства – комуникативни умения Устройства за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч	❖ Говорещо кръгче – устройства за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч ❖ Говорещ бутон – устройство за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч. ❖ Говореща щипка – комуникатор с възможност на запис на реч ❖ Говорещ албум – устройство за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч. ❖ 10-бутонен комуникатор с възможност на запис на реч ❖ Табло с говорещи бутон – устройства за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч. ❖ I Talk 2 бутони за избор – устройства за алтернативна и допълваща комуникация с възможност за записване на реч. ❖ Комуникатор с възможност на запис на реч и контейнери за поставяне на тактилни и реални предмети ❖ Джобен комуникатор ❖ Преносим комуникатор Go Talk 9+ ❖ Преносим комуникатор Go Talk 32+
Високотехнологични помощни средства – компютърни умения (периферни устройства и софтуер) Алтернативни периферни устройства за работа с компютър	❖ Брайлова клавиатура ❖ Брайлов дисплей за клавиатура ❖ Брайлова клавиатура и дисплей в едно ❖ Брайлов принтер ❖ Алтернативни клавиатури ❖ Алтернативни мишки ❖ Електронни устройства за алтернативен контрол на курсора ❖ Тъчскрийн
Адаптирани приложения към Операционни системи за работа с компютър	❖ Приложения за достъпност в операционна система Windows/PC ❖ Приложения за достъпност в операционна система iOS/Mac. ❖ Приложения за достъпност в операционна система Linux.

Адаптирани софтуерни продукти	❖ Четец на български – „Ирина“ ❖ Camera Mouse – софтуер за контрол на мишката чрез движения на главата ❖ Look To Learn – софтуер с пакет забавни обучителни игри за устройства за контрол на погледа. ❖ Light Box
--------------------------------------	--

ПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА И ПРОДЪЛЖАВАЩА КВАЛИФИКАЦИЯ НА РЕСУРСНИЯ УЧИТЕЛ

В изследването професионалната подготовка и продължаващата квалификация на ресурсния учител са осъществени съобразно с постулатите на Европейската и Националната квалификационна рамка. В параграф **2.1.** на дисертационния труд е направен опит за систематизирано представяне на богатата информация за Европейската и Националната квалификационна рамка. Следва да се посочи, че Европейската квалификационна рамка като референтен инструмент има опциите за съпоставяне на нивата на различните квалификационни системи, за насърчаване както на обучението през целия живот, така и на равните възможности в общество, основаващо се на познанието, а също и на интеграция на европейския пазар на труда – при зачитане на голямото разнообразие от национални образователни системи. (<http://www.navet.government.bg/assets/cms/File/eurodocs/EQF-04-2008.pdf>)

През оптиката на Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот може да се посочи зараждането на идеята за общо образователно пространство и нейното развитие, което е път за осигуряване на гъвкавост за задоволяване на потребности на субектите и за реализиране на квалификация в съответствие с личните интереси.

В Европейската квалификационна рамка знанията се определени като теоретични и/или фактологични, уменията се описват като познавателни (включващи използване на логическо, интуитивно и творческо мислене) и практически (включително сръчност и използване на методи, материали, уреди и

инструменти). Компетентността се описва с оглед на степента на поемане на отговорност и самостоятелност. Тя е основа за обща европейска съпоставка, която обединява различните национални квалификационни системи. Това допринася за изграждането на мрежа от независими, но свързани и взаимно-разбираеми квалификационни системи.

Приетата през 2012 година Национална квалификационна рамка може да се характеризира като инструмент, чрез който се идентифицират и се описват ясно разликите в квалификациите във всички степени и нива на образованието. Тя е разработена съгласно с националното законодателство, с историческите предпоставки и с политическите ни приоритети, както и с определянето и разбирането на резултатите от обучението. Целта на квалификационната рамка е да се установи съответствие между националната квалификационна система и Европейската квалификационна рамка чрез съотнасяне по прозрачен и разбираем начин на квалификационни нива към съответните нива на ЕКР.

Във връзка с това може да се изтъкне, че Националната ни квалификационна рамка представлява обща система от пет основни взаимосвързани в едно общо цяло компоненти, които съставляват отворен процес, обхващащ взаимодействието между:

- образователно-квалификационните степени по нива, записани в режим на резултати от обучението – знания, умения и компетентности;
- система за осигуряване и оценяване на качеството на обучението;
- възможности за валидиране на неформалното обучение и самостоятелното учене;
- необходимост от разработване на секторни квалификации с цел задълбочаване на връзката между придобитите квалификации и изискванията на пазара на труда;
- осигуряване на прозрачност на тези квалификации в национален и международен мащаб (Калоянова 2012).

В подпараграф 2.1.1. е анализирана професионалната подготовка на специалния педагог в образователно-квалифика-

ционните степени „бакалавър“ и „магистър“. Това се налага, защото висшето образование е поставено пред големи предизвикателства в подготовката на студентите: за живот като активни граждани в демократично общество; за техните бъдещи кариери и за личностното им развитие; за създаване и поддържане на широка база от най-съвременни знания и стимулиране на науката и иновациите. Осъществявайки формалното обучение в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“, университетското образование е ориентирано към входящите и изходящите параметри, към резултатите от обучението, представени в знания, умения и компетентности, съобразени със способността на обучаемия да демонстрира придобитото в общественото пространство. Фокусът е насочен към подготовката и професионално-личностното развитие на бъдещия специален педагог по отношение на приобщаващите ценности. Един възможен център за личностно развитие на студента са знанията и компетентностите на изследвания проблем – приобщаващото образование с възможност за педагогическа реализация чрез прилагането на знанията, уменията и компетентностите в педагогическото пространство. В таблици №4 и №5 в дисертацията са представени базисните знания, умения и компетентности, които трябва да притежава всеки един студент по специална педагогика.

На международни, европейски и национални форуми се утвърждава разбирането, че университетското образование следва да се отличава с качество, с пряка връзка между учене и реализация на пазара на труда, с учене през целия живот.

Образователната политика във висшето образование е насочена към качествена професионална подготовка на студентите в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“, за да могат да участват пълноценно в образователния процес. Тъй като професионализмът на личността е и ще бъде определяща гражданска характеристика на човека от 21. век, може да се твърди категорично, че именно качествено-то образование е съдбовният шанс на българските деца да търсят себе си в новите европейски измерения.

Образователната политика се центрира върху подготовката на учителите, тъй като те изграждат бъдещото поколение. В редица европейски, международни и национални документи се подчертава необходимостта от високо качество на професионалното развитие на учителите и обучаващите. Комисията за професионалното развитие на учители и училищни лидери приканва страните членки да „гарантират, че учителите получават достатъчна подготовка и подкрепа, които да им дадат възможност да изпълняват задълженията си“.

(ec.europa.eu/education/policy/school/teacher-training_bg.htm)

Образователните реформи, паралелно с очертаващата се все по-ясна тенденция към хуманизиране на науката и ориентацията към човешкия фактор, закономерно водят до формиране на нови теоретични предпоставки за ресурсното подпомагане на деца и ученици със специални образователни потребности, включени в общата среда.

В подпараграф 2.1.2. на дисертационния труд са посочени професионалните функции на ресурсния учител, тъй като във включването и подпомагането на деца и ученици със специални образователни потребности в процеса на обучението важна е ролята на ресурсния учител. Неговите функции представляват система от взаимосвързани в едно общо цяло компоненти, обхващащи образователния процес. Те се обуславят от наличието на общи цели и желание да се постигнат резултати, които да доведат до промяна на статуквото – усъвършенстване на модела на общуване между участниците в образователния процес: учители – ученици – родители; придобиване на нови компетентности, водещи до развитие на личността на всеки един от участниците, което в крайна сметка да доведе до всеобща удовлетвореност от съвместно извършената работа.

В параграф 2.2. на дисертацията е представена системата за подготовка и продължаваща квалификация на ресурсния учител, тъй като образователните политики акцентират върху развитието на професионалните му компетентности. След придобиване на образователно-квалификационна степен във висшите училища професионалното развитие и продължаващата

квалификация на ресурсните учители се извършва в хода на професионалната им дейност чрез придобиване на нови обогатяващи знания и умения за работа с деца и ученици със специални образователни потребности, интегрирано обучение, общаващо образование, подкрепяща среда, помощни средства и технологии в образованието за деца и ученици със специални потребности. В този аспект професионалното развитие на учителя се определя като процес на неговото самоопределяне с оглед на социалните и професионални норми, като самореализация на неговия Аз.

Развитието на ресурсните учители е процес на надграждане на знанията, уменията и компетентностите, като в основата на професионалното им развитие стои преди всичко продължаващото обучение. Квалификацията може да се представи с оглед на: потребността и изискванията на образователната система към равнището на професионална компетентност на специалния педагог; задоволяването на индивидуалните нагласи и осигуряването на професионално-квалификационното развитие.

За да бъде резултатно продължаващото обучение на ресурсните учители, то трябва да отговаря на следните изисквания: да бъде мотивиращо; да води към професионално и кариерно развитие; да изисква от учещия да конструира новите знания върху натрупани стари знания и върху професионален педагогически опит.

В образователното пространство от особено значение е осъществяването на професионалното и кариерно развитие на ресурсните учители (параграф. 2.3. на дисертационния труд), което обхваща целия им живот, като през този процес те се обучават; учат се чрез опит и преживяване; живеят, работят и се променят. Така за ресурсните учители се очертава тенденцията към хуманизация и прагматизъм, закономерно водещи до учене през целия живот чрез придобиване на нови знания, умения и компетентности за работа с деца и ученици със специални образователни потребности, включени в образователната среда.

ТЕХНОЛОГИЧЕН И ОНТОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ НА ПОМОЩНИ СРЕДСТВА

Във връзка с изследователския замисъл необходимо бе установяването на нивото на знанията и уменията на ресурсните учители и екипите за комплексно педагогическо оценяване за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности. За целта проведохме анкетно проучване. В параграф 3.1. е представен анализът на резултатите от предварителното емпирично изследване, което е осъществено с 190 ресурсни учители от 10 ресурсни центъра за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности. Резултатите показват, че: ресурсните учители, подпомагащи обучението на децата и учениците със специални образователни потребности, нямат необходимите знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии в обучението на децата и учениците с увреждания и нарушения; екипите за комплексно педагогическо оценяване към регионалните инспекторати по образованието и екипите към детските градини и училища не извършват оценяване на потребността на децата и учениците от помощни средства и технологии; необходима е допълнителна квалификация на ресурсните учители и членовете на екипите за комплексно педагогическо оценяване за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности и използването им в процеса на обучението.

На базата на анализиранияте резултати от анкетното проучване на ресурсни учители, членове на екипа за комплексно педагогическо оценяване към регионалните инспекторати по образованието и от направеното устно анкетиране във висшите училища се констатира, че в професионална си подготовка студентите не са получили достатъчно знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности, които да прилагат в образователния процес. На базата на направените констатации се породи идеята за конструиране на технологи-

чен онтологичен модел за подготовка на студенти по Специална педагогика в бакалавърска степен и Специална педагогика – ресурсен учител и Комуникативни нарушения на развитието – в магистърска степен, както и разработване на учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсния учител за помощни средства и технологии в образованието с практико-приложен характер. Чрез онтологичния модел е представено тематичното учебно съдържание на предлаганата учебна дисциплина Помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности.

Разработването на модел за подготовка на студенти по Специална педагогика и Учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсни учители е продиктувано от следните причини:

- недостатъчно познаване на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности;
- липса на знания, умения и компетентности от страна на ресурсните учители за помощните средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности, включени в общообразователната среда на детската градина и училището;
- липса на разработени учебни програми за професионална подготовка и продължаваща квалификация на ресурсните учители във висшите училища за помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности и за приложението им в образователния процес;
- липса на оценка от екипите за комплексно педагогическо оценяване относно помощните средства и технологии, улесняващи обучението на деца и ученици със специални потребности;
- отсъствие на сътрудничество между родители, учители и ресурсни учители в оценяването и използването на помощните средства и технологии в образователно-възпитателния процес;

- няма изследвания относно цялостна стратегия за професионалната подготовка на педагогическите специалисти във висшите училища за помощните средства и технологии в образованието и продължаващата квалификация на педагогическите специалисти.

Въз основа на констатациите от анкетното проучване и посочените причини са разработени: базисният модел за подготовка на студенти и моделът на учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсните учители, с което отговаряме на изискванията в изпълнение на плана за действие на мерките по Стратегията за развитие на висшето образование (2014 – 2020) за нови учебни програми, заложили и в националния план за изпълнение на дейностите по Националната стратегия за развитие на педагогическите кадри (2014 – 2020).

Моделът за базисна подготовка е конструиран така, че в процеса на обучението студентите да получат знания за съвременните помощни средства и технологии в сферата на образованието и умения как да бъдат използвани в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности, включени в интегрирано обучение и приобщаващото образование в детската градина и училището. (параграф 3.3 в дисертационния труд)

В параграф 3.4. на дисертационния труд е представена учебната програма за продължаваща квалификация на ресурсните учители. Учебната програма е разработена на основата на получените резултати от предварителното анкетно проучване. При разработването ѝ сме се ръководили от изискването за оценяване на потребностите на ресурсните учители от обучение, за да могат да си отговорят на въпросите *кой, какво, кога, къде, защо и как*. (Гюрова, В. 2011) За да бъде резултатна продължаващата квалификация на ресурсните учители, тя трябва да отговаря на следните изисквания:

- да бъде мотивираща;
- да води към професионално и кариерно развитие;

- да изисква от учещия да конструира новите знания и умения върху натрупани стари знания и върху професионалния педагогически опит;
- да организира подкрепяща среда.

В този план продължаващата квалификация може да се разглежда и от позиции на:

- потребност и изисквания на образователната система към равнището на професионална компетентност на специалния педагог – ресурсен учител.
- задоволяване на индивидуалните потребности и осигуряване на професионално-квалификационното развитие.

Учебната програма е структурирана и апробирана в три модула: „Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности”; „Адаптирани ножици в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности“ и „Алтернативни системи за комуникация“. Всеки модул съдържа цел, теми, очаквани резултати. В обучителните курсове се акцентира върху приложението на помощни средства и технологии в процеса на обучението, защото те улесняват овладяването на графични умения за писане; четивна техника; математически умения (геометрични, аритметични), умения за рязане, изобразителни умения, комуникативни и компютърни умения (периферни устройства и софтуер), както и помощни средства и технологии в класната стая.

В подпараграф **4.2.6.** на дисертационния труд са представени методиката и процедурата на емпиричното изследване.

Дисертацията представя в систематизиран вид проучвания, планиране, организиране и провеждане на теоретико-емпиричното изследване в продължение на **4** години върху:

- професионалната подготовка на студентите от образователно-квалификационните степени „бакалавър“ – Специална педагогика и „магистър“ – Специална педагогика – ресурсен учител и „магистър“ – Комуникативни нарушения на развитието;

- тенденциите, развитието и приложението на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в световен, европейски и национален мащаб;
- интегрираното обучение и възпитание, специалното образование, както и приобщаващото образование на децата и учениците със специални образователни потребности в европейски и национален план;
- продължаващата професионална квалификация на ресурсния учител за помощните средства и технологии в процеса на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

При подбора на оценъчните процедури за нуждите на изследването се откриха трудности при намиране на подходяща методика. На практика се оказа, че такава оценъчна процедура няма. Това наложи разработването на анкетни карти преди провеждане на емпиричното изследване и след прилагане на модела за базова подготовка на студенти от Специална педагогика и учебна програма за професионална квалификация на ресурсните учители. За целите на изследването са разработени *6 анкетни карти*. При създаването им са спазени изискванията за кратко и ясно формулиране на въпросите и отговорите, за наличие на обръщение и инструкция.

За *предварителното емпирично изследване* са разработени анкетна карта № 1 за ресурсни учители и анкетна карта № 2 за членове на екипа за комплексно педагогическо оценяване към Регионален инспекторат по образованието.

Чрез *анкетна карта № 1* се цели да се установи предварително какви са знанията, уменията и компетентностите на ресурсните учители от 10 ресурсни центъра за помощни средства и технологии в образованието за деца и ученици със специални образователни потребности; да се констатира има ли необходимост от допълнителна квалификация; да се коментира оценяването на децата и учениците със специални образователни потребности от екипите за комплексно педагогическо

оценяване към Регионалния инспекторат по образованието и от детските градини и училища.

Инструментариум: Предложена е анкетна карта № 1 за ресурсни учители, състояща се от 11 въпроса. Въпросите от анкетната карта са от два основни типа: отворени (5), с избран отговор (6). Структурирани са в 3 основни групи:

I група въпроси от анкетната карта са свързани със знанията и уменията на ресурсните учители за помощни средства и технологии в образованието – № 1, 2, 3, 4, 5, 6.

II група въпроси от анкетната карта – свързани с професионалната подготовка на ресурсните учители за помощни средства и технологии в образованието и необходимостта от допълнителна квалификация – № 7, 8.

III група въпроси от анкетната карта са относно демографски данни (пол, възраст), педагогически опит в образователната сфера, в интегрираното обучение на деца и ученици със специални образователни потребности – въпроси № 9, 10 и 11 (Приложение №3 на дисертационния труд).

Чрез анкетна карта № 2 се цели да се констатира какви са знанията и уменията, които притежават членовете на екипа за комплексно оценяване към РИО за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности, имат ли необходимост от допълнително обучение по изследваната актуална проблематика.

Инструментариум: Анкетната карта се състои от 7 въпроса, които са с избран отговор (4) и с отворен отговор (3). Въпросите са структурирани в 2 групи:

I група въпроси от анкетната карта са свързани със знания и умения на членовете на екипа за комплексно педагогическо оценяване за помощни средства и технологии в образованието № 1, 2, 3, 4.

II група въпроси от анкетната карта са насочени към необходимост от обучения за оценяване на децата и учениците и препоръчване на помощни средства и технологии, които да използват в процеса на обучението им – № 5, 6, 7. (Приложение № 4 на дисертационния труд).

Проведе се анкетно проучване за установяване знанията, уменията и компетентностите на студентите за помощни средства и технологии в обучението на децата и учениците с различни видове нарушения и увреждания, включени в образователната среда. За целта бе използвана анкетна карта №3:

- след изучаване в бакалавърска степен на учебната дисциплина Асистиращи средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности;
- след осъзнаване и овладяване на темите на учебната дисциплина Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности – в магистърска програма Специална педагогика – ресурсен учител;
- след получаването на знания, умения, компетентности чрез дисциплината Асистиращи технологии и универсален дизайн при комуникативни нарушения – в магистърска програма Комуникативни нарушения на развитието.

Инструментарий: За изследването е разработена анкетна карта № 3 за студенти от образователно-квалификационните степени „бакалавър“, Специална педагогика, „магистър“ – Специална педагогика-ресурсен учител и „магистър“ – Комуникативни нарушения на развитието, състояща се от 21 въпроса. Въпросите от анкетната карта са с изборен отговор (20), с отворен отговор (1) и са структурирани в 5 основни групи:

I група въпроси № 5, 6, 7, 8, 10, 11 са насочени към критерий I и показателите към критерия.

II група въпроси № 1, 2, 3, 4 са насочени към критерий II и показателите към критерия.

III група въпроси № 11, 13, 14, 15, 16, 18 са насочени към критерий III и показателите към критерия.

IV група въпроси. Въпрос № 9 е насочен към това – необходима ли е нормативна уредба, която да регламентира оценяването, въвеждането и използването на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности като *допълнителен дескриптор*.

V група въпроси – демографски данни (пол, възраст), образователно-квалификационна степен – въпроси № 19, 20 и 21. (Приложение №5 на дисертационния труд)

За емпиричното изследване е разработена *анкетна карта за ресурсни учители*. Тя цели да се установят знания, умения и компетентности след провеждане на краткосрочни обучения по предложената учебна програма с модули за помощни средства и технологии в образованието за деца и ученици със специални образователни потребности: за използването на помощни средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, оборудване на училищата и детските градини с помощни средства и технологии, достъпност на информацията за помощните средства и технологии, компетентност на ресурсните учители за използване на помощните средства, участия в обучителни модули, необходимост от допълнителни знания и умения, условия, при които биха използвали повече помощни средства, степен, в която се препоръчват помощни средства и технологии в картата от екипа за комплексно педагогическо оценяване при Регионален инспекторат по образованието.

Инструментариум: Предложена е анкетна карта № 4 за ресурсни учители, състояща се от 25 въпроса. Въпросите са с изборен отговор (23) и с отворен отговор (2). Структурирани са в 4 основни групи:

I група въпроси № 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14 са насочени към критерий I и показателите към критерия.

II група въпроси № 13, 17, 18, 20 са насочени към критерий II и показателите към критерия.

III група въпроси № 6, 9 – описващи използването на помощни средства и технологии в процеса на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности като *допълнителни дескриптори*.

IV група въпроси от анкетната карта – демографски данни (пол, възраст, педагогически опит в образователната сфера, в интегрираното обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, професионално-квалификационна

степен) – въпроси № 22, 23, 24 и 25. (Приложение № 6 на дисертационния труд)

За целите на изследването е разработена *анкетна карта №5 за директори на ресурсни центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности*. Тя съдържа въпроси, свързани: с участието на ресурсните учители в краткосрочни форми на обучение по модули от разработената учебна програма за професионална квалификация (знания, умения и компетентности за използване на помощни средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности); с осигуреността от помощни средства и с планирани обучения за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности.

Инструментарий: Предложена е *анкетна карта* от 12 въпроса, които са с изборен отговор и са структурирани в 3 основни групи:

I група въпроси № 1, 4, 5, 6, 7, 8 са насочени към критерий I и показателите към критерия.

II група въпроси № 2, 3 са насочени към критерий II и показателите към критерия.

III група въпроси от анкетната карта – демографски данни (пол, възраст), образователно-квалификационна степен, професионално-квалификационна степен – въпроси № 9, 10, 11, 12. (Приложение №7 на дисертационния труд)

За емпиричното изследване е разработена *анкетна карта № 6* за учители от детски градини и училища. Целта е да се установи какви знания, умения и компетентности имат учителите, осъществяващи обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и как използват помощни средства и технологии в процеса на обучението им; препоръчват ли се помощни средства и технологии от екипа за комплексно педагогическо оценяване при Регионален инспекторат по образованието при първичното оценяване на децата и учениците, оборудването на детската градина и училището, налице ли е необходимост от допълнителна квалификация за помощни средства и технологии в

обучението на деца и ученици със специални образователни потребности; участвали ли са в обученията по изследвания проблем и ако са участвали, обученията били ли са полезни.

Инструментарий: Въпросите от анкетната карта са 14. Те са с избран отговор и са структурирани в 3 основни групи:

I група въпроси № 2, 4, 5, 10, 11 са насочени към критерий I и показателите към критерия.

II група въпроси № 6, 7, 12 са насочени към критерий II и показателите към критерия.

III група въпроси № 3, 8, 9 са питащи за използването на помощни средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности като *допълнителни дескриптори*

IV група въпроси от анкетната карта – демографски данни № 13, 14 (Приложение №8 на дисертационния труд)

За да се получи независимо и компетентно мнение по изследвания проблем, е разработена експертна карта.

Анкетите и експертната карта са създадени от автора на дисертационния труд. (Вж. Приложения на дисертационния труд)

За отчитане на резултатите от емпиричното изследване възприехме следните критерии, декомпозирани на показатели.

Таблица № 2. Критерии и показатели за отчитане на резултатите от емпиричното изследване

Критерии	Показатели
Критерий (1) Използване на помощни средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности според: ❖ ресурсни учители ❖ директори на ресурсни центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности	Показатели по критерий №1 ❖ Честота на използване на помощни средства и технологии в образователния процес (процеса на обучение). Оборудване на училищата, детските градини и ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности с помощни средства и технологии ❖ Достъпност на информацията за помощните средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности

❖ учители от училища и детски градини ❖ експерти ❖ студенти	❖ Компетентност на педагозите за използване на помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в процеса на обучението ❖ Участия в обучителни модули за помощни средства и технологии за деца и ученици ❖ Потребност от допълнителни знания и умения за помощни средства и технологии ❖ Условия, при които биха използвали повече помощни средства и технологии в обучението на деца със специални образователни потребности ❖ Препоръчване на помощни средства и технологии в картата за първично оценяване на общото развитие на дете или ученик от екипа за комплексно педагогическо оценяване към Регионален инспекторат по образованието
Критерий (2) Релевантност на придобитите знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности според: ❖ ресурсни учители ❖ директори на ресурсни центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности ❖ учители от училища и детски градини ❖ студенти бакалаври и магистри	Показатели по критерий №2 ❖ Представи за помощни средства и технологии като различни от дидактическите материали ❖ Нагласи към приложение на помощни средства и технологии като улесняващи процеса на обучение ❖ Приложимост на знанията и уменията за помощни средства и технологии, получени в обучителните курсове и университетската подготовка, полезност на обучителните курсове в практическата работа ❖ Достатъчност на обема знания и умения за помощни средства и технологии, получени в обучителните курсове или в университетската подготовка ❖ Най-подходящо обучение за постигане на знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности

	❖ Наличие на стимули в системата за кариерно развитие чрез повишаване на квалификацията за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности
Критерий (3) Образователни резултати в професионалната подготовка (базисната подготовка) на студентите по Специална педагогика за помощни средства и технологии за деца със специални образователни потребности в процеса на обучението	Показатели по критерий №3 ❖ Равнище на знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии ❖ Необходимост от учебна дисциплина за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в ОКС „бакалавър“ и „магистър“ – Специална педагогика ❖ Промяна на интереса у студентите към специалността Специална педагогика след изучаването на учебната дисциплина Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности ❖ Наличие на предварителни знания за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности ❖ Степен на повишаване на професионалната компетентност чрез получените в университета знания и умения за помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности ❖ Устойчивост на интереса към специалността Специална педагогика. ❖ Субективна оценка на подготовеността за работа по специалността Специална педагогика

Допълнителните дескриптори, описващи използването на помощни средства и технологии в процеса на обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, са:

- ❖ нормативна уредба, която да регламентира въвеждането и използването на помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в образованието;
- ❖ методика за оценяване на нуждите от помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности;
- ❖ институции, които трябва да организират и осъществяват обучението;
- ❖ алгоритми за въвеждане и използване на помощни средства и технологии в процеса на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

В таблица №3 са представени **участниците в изследването** (подпараграф 4.2.4. в дисертационния труд)

Таблица № 3. Участници в изследването

Образователна институция	Брой, участници
Ресурсен център за подпомагане на интегрирано обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности • ресурсни учители • директори	400 28
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ • студенти ОКС „бакалавър“ и „магистър“	158
Общообразователни училища	73
Детски градини	27
Екип за комплексно педагогическо оценяване към Регионален инспекторат по образованието	80
Експерти	10

АНАЛИЗ, ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ДИСКУСИЯ НА ДАННИТЕ И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

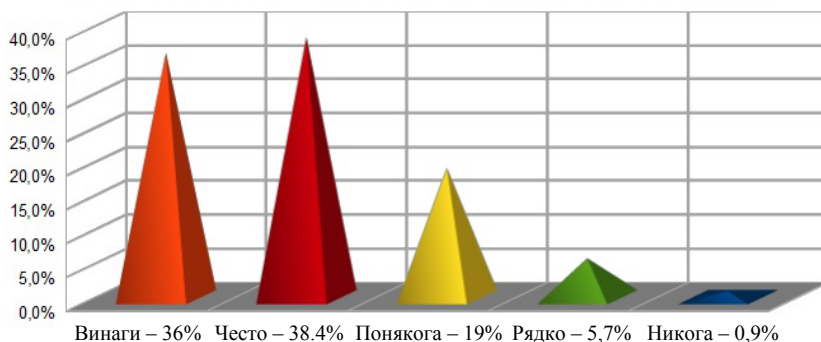
Резултатите от емпиричното изследване са регистрирани с помощта на четири анкетни карти и с една експертна карта

(Вж. Приложение № 5, 6, 7, 8 и 9 от доктората). Те изпълняват функцията на основен инструментариум с цел получаване на обективна информация, необходима за обоснована интерпретация на емпиричните данни.

Анкетните карти са конструирани съобразно подобрите критерии и показатели към тях със спазване на основните изисквания. Направен е количествен анализ (честотно разпределение и представяне на данните графично – чрез диаграми). За количествения анализ е използвана електронната таблица MS Excel 2010. На база на количествения анализ са направени качествен анализ и интерпретация на резултатите.

Чрез резултатите от критериалното изследване за използване на помощни средства и технологии в процеса на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности от ресурсни учители се констатира, че 36% от тях използват *винаги* в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности помощните средства и технологии в почти всички детски градини и училища, а 38,4% от тях посочват, че използват *често* помощни средства и технологии в ресурсното подпомагане – фиг. 1.

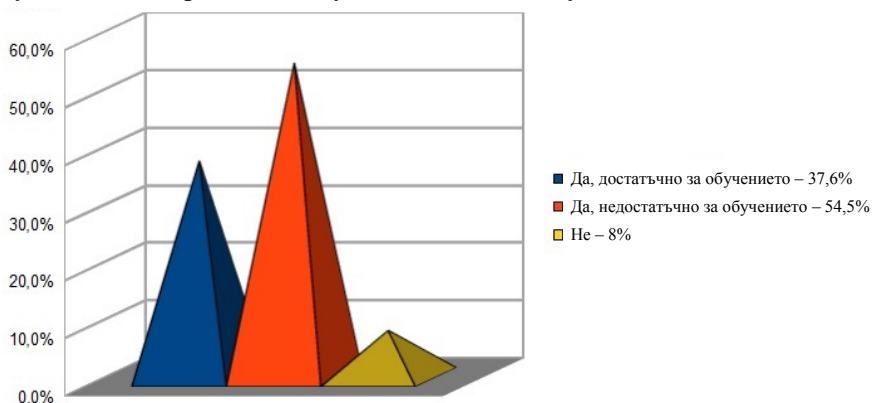
В ресурсното подпомагане Вие лично използвате ли помощни средства и технологии?

Фигура № 1. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

Повече от половината ресурсни учители (54,5%) твърдят, че разполагат с помощни средства и технологии, но *недостатъчни* за обучението на децата и учениците със специални образователни потребности. А 37,6% посочват, че разполагат с помощни средства и технологии, *достатъчни* за обучението на включените деца и ученици със специални образователни потребности в образователния процес – фиг. 2.

Посочете разполагате ли с помощни средства и технологии, улесняващи процеса на обучение на децата и учениците със СОП?

Фигура № 2. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

Обработените данни показват, че най-много ресурсни учители са участвали в обучителния модул „Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности“. Това е видно от честотното разпределение на отговорите на респондентите, представени на фигура № 36 в дисертационния труд.

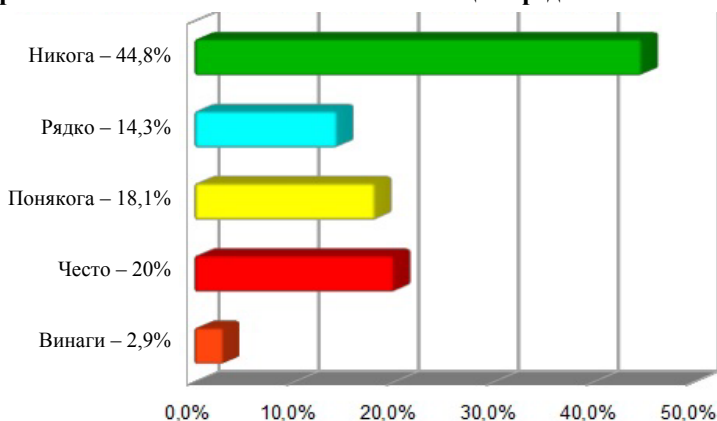
Ресурсните учители заявяват, че биха използвали повече помощни средства и технологии в обучението на деца със специални образователни потребности, ако бъдат оценени от екипа за комплексно педагогическо оценяване към РИО и им бъде препоръчано да използват в обучението помощни средства и технологии спрямо функционалните затруднения, които имат

децата или учениците. 35,1% от анкетираните сочат, че в картата за първично оценяване *рядко* са препоръчвани помощни средства и технологии, които да се използват в образователния процес. 31,7% от ресурсните учители изтъкват, че от екипа за комплексно педагогическо оценяване към РИО *въобще не* се препоръчат помощни средства и технологии.

Резултатите от анкетирането демонстрират, че 20% от учителите от училищата и детските градини използват *често* в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности помощни средства при писане, четене, ръчни технически дейности и изобразително изкуство. А 44,8% от тях посочват, че *не използват*, защото нямат необходимите знания, умения и компетентности за тяхното приложение в образователния процес.

Резултатите са представени графично на фиг. № 3.

В процеса на обучението на деца/ученици със специални образователни потребности Вие лично използвате ли помощни средства и технологии?

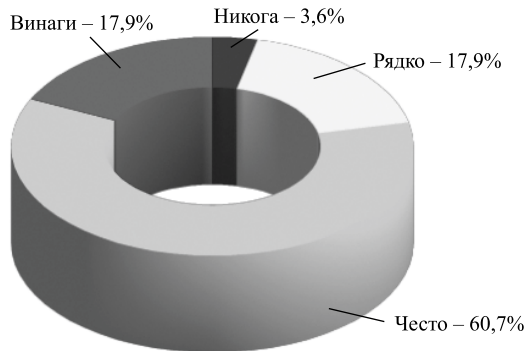
Фигура № 3. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

49,5% от учителите подчертават, че в картата за първичното оценяване *не* са препоръчани помощни средства и технологии, които да се използват в процеса на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности. 30,5% от тях сочат, че *рядко* се препоръчват, а едва 8,6% – *винаги* се препоръчват от екипа за комплексно педагогическо оценяване при РИО.

Констатира се, че 86,7% от учителите заявяват потребността от допълнителна квалификация за работа с помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности, включени в образователния процес.

Резултатите от анкетирането на директори на ресурсни центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности показват, че повече от половината (60,7%) от тях изтъкват, че в ресурсното подпомагане *често* се използват помощни средства и технологии. Те довеждат до констатацията, че ресурсните учители имат необходимите знания, умения и компетентности за въвеждане и използване на помощни средства и технологии в образователния процес. На фиг. № 4. графично е представено честотното разпределение на отговорите на директорите на ресурсни центрове.

Използват ли се помощните средства и технологии в процеса на обучение от деца и ученици със специални образователни потребности?

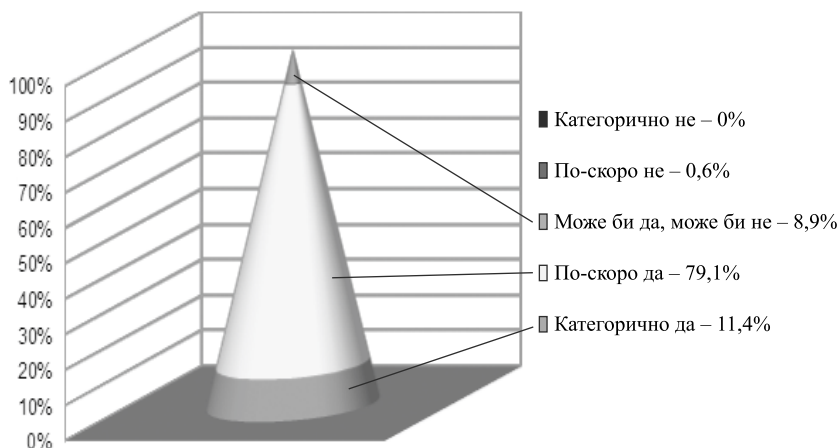

Фигура № 4. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

Резултатите от анкетирането на *студентите* от специалност Специална педагогика, ОКС „бакалавър“ и „магистър“ сочат, че като бъдещи специални педагози ще използват ниско- и високотехнологичните помощни средства в образователния процес на деца и ученици със специални потребности, защото са убедени, че

те улесняват графичните умения за писане; уменията за четивна техника; математичните умения, уменията за рязане, изобразителните умения, комуникативните и компютърните умения (периферни устройства и софтуер), както индивидуално така и групово в класната стая (Вж. параграф 5.3. на дисертационния труд). Честотното разпределение на отговорите е представено графично чрез диаграма на фиг. № 5.

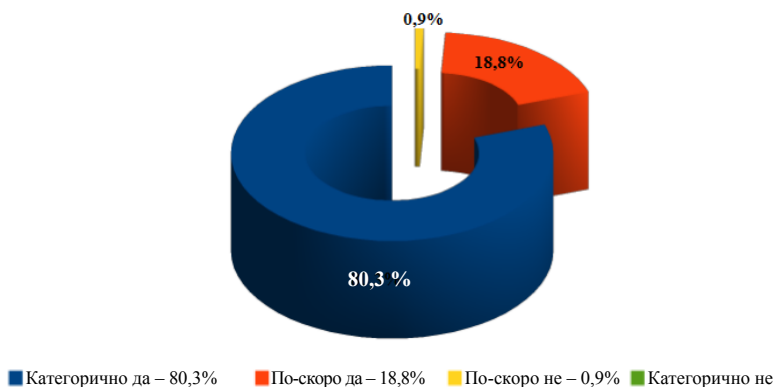
Като бъдещи специални педагози бихте ли използвали помощните средства и технологии в образователно-възпитателния процес?

Фигура № 5. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

Резултатите от критериалното изследване за релевантността на придобитите знания, умения и компетентности за помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности според 80,3% от ресурсните учители разкриват, че помощните средства и технологии категорично улесняват децата и учениците със специални потребности в образователния процес. Нагледно това се демонстрира от честотното разпределение на отговорите на фигура №6. (Вж. параграф 5.1. в дисертацията)

Считате ли, че помощните средства и технологии улесняват децата и учениците със специални образователни потребности в образователния процес?

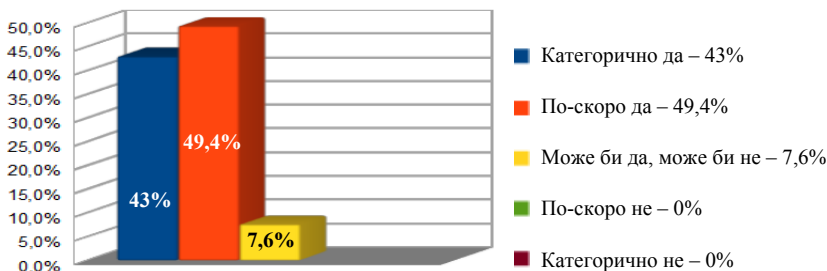
Фигура № 6. Диаграма на честотното разпределение на отговорите

Анкетираните учители от детските градини и училищата категорично отговарят, че помощните средства и технологии улесняват децата и учениците със специални образователни потребности в образователния процес (с *категорично да* са отговорили 51,4% и *по-скоро да* с – 48,6%). Няма респонденти, отговорили с *не*, *по-скоро не* или *не съм сигурен*.

От анализиранияте отговори на студентите по Специална педагогика от ОКС „бакалавър“ и „магистър“ се констатира, че придобитият обем от знания и умения в професионалната им подготовка за помощни средства и технологии е достатъчен (49,4%).

С *категорично да* са отговорили 43% от анкетираните. 95,6% от студентите посочват приложимостта на помощните средства и технологии в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности (Вж. параграф 5.3. от дисертацията). Установено бе, че няма студенти, отговорили с *по-скоро не* и *категорично не*, което показва, че придобитите знанията и уменията са достатъчни (92,4%) за бъдещите специални педагози – видно от фигура №7.

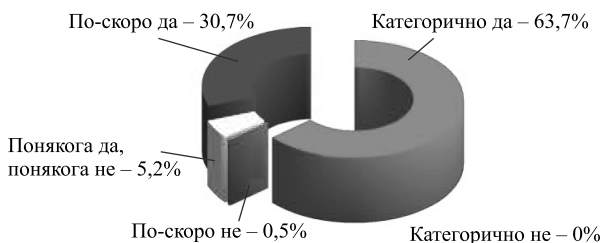
**Достатъчни ли са по обем знанията и уменията,
които сте придобили в университета за помощните средства
и технологии в ресурсното подпомагане?**

*Фигура № 7. Диаграма на честотното разпределение
на отговорите*

Отговорите на респондентите на въпроса: „Обучителните курсове полезни ли са в практическата ви работа с деца и ученици със специални образователни потребности?“ имат честотно разпределение, представено на фигура №8. С *категорично да* са отговорили 63,7% от тях, с *по-скоро да* са отговорили 30,7%, а с *категорично не* не е отговорил никой от анкетираните. 0,5% от ресурсните учители са отговорили *по-скоро не*. Обобщено казано: обучителните курсове не само са дали нова информация на участниците, но са им били полезни с прагматичната си насоченост, което ще рефлектира в практическата работа с децата и учениците със специални образователни потребности.

**Обучителните курсове полезни ли са в практическата Ви работа
с деца и учениците със специални образователни потребности?**

*Фигура № 8. Диаграма на честотното разпределение
на отговорите*

Според 10,4% от ресурсните учители системата за кариерно развитие стимулира повишаване на квалификацията им категорично по посока на помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности. А според 41% от респондентите отговорът е *по-скоро да*. 24% от всички изследвани посочват, че системата за кариерно развитие не стимулира повишаване на квалификацията им.

Резултатите от критериалното изследване за базисната подготовка на студентите по Специална педагогика за помощни средства и технологии в обучението на деца със специални образователни потребности показва, че равнището на придобитите знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности са *достатъчни*, за да ги използват като бъдещи специални педагози.

Получените резултатите свидетелстват, че *интересът* към специалността Специална педагогика категорично се е повишил (93,7%) след изучаването на учебните дисциплини: Асистиращи технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в – бакалавърска програма, Помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и Асистиращи технологии и универсален дизайн при комуникативни нарушения – в магистърски програми.

Констатира се, че почти всички студенти (89,2%) биха *избрали* отново същата специалност, ако имаха тази възможност. Само 10,8% от тях се колебаят дали биха избрали специалността отново. Обработените резултати са представени графично на фиг. № 9 и демонстрират факта, че няма студенти, които категорично не биха я избрали, което говори за устойчивост на интереса към специалността Специална педагогика.

**Ако трябва да избирате, бихте ли избрали отново
същата специалност?**

*Фигура № 9. Диаграма на честотното разпределение
на отговорите*

ДИСКУСИЯ

Резултатите от изследването показват, че 69,3 % от ресурсните учители са получили знания, умения и компетентности от обучителните курсове за помощни средства и технологии. Те твърдят, че използват *винаги* или *често* помощни средства и технологии в ресурсното подпомагане на децата и учениците със специални образователни потребности, включени в образователната среда. 80,3% са категорични, че ги използват, защото улесняват обучението на децата и учениците. Това показва, че обученията по модулите от учебната програма са били полезни за ресурсните учители. Директорите на ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности отговарят, че най-много ресурсни учители са участвали в обучителния модул „Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности“ и че ресурсният център осигурява помощните средства и технологии за обучението на децата и учениците с увреждания и нарушения.

Резултатите от анкетираните учители от детските градини и училища показват, че 44,8% от учителите са участвали в организирани обучения или курсове, свързани с помощни средства и технологии в образованието, и прилагат наученото в педагогическата си практика. 55,2% от тях посочват, че не са участвали в организирани обучения и курсове.

Интересни са получените резултати за оценяването и препоръчването на помощни средства и технологии от екипа за комплексно педагогическо оценяване при Регионален инспекторат по образованието в сравнение в предварителното изследване. Данните показват, че процентно е завишено препоръчването на помощни средства и технологии от екипа за комплексно педагогическо оценяване, което говори, че специалистите познават и оценяват необходимостта на децата и учениците от тях при прилагането им в образователния процес.

Резултатите от анкетираните студенти от бакалавърска програма Специална педагогика и магистърски програми Спе-

циална педагогика – ресурсен учител и Комуникативни нарушения на развитието демонстрират, че придобитите знания и умения за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности са достатъчни – (92,4%) от базисната им подготовка. Изключително голям е процентът на респондентите, които посочват категорично, че ще ги използват в образователния процес, а това доказва, че знанията и уменията, които те са придобили в професионалната си подготовка, са приложими в педагогическата практика. Студентите обобщават, че помощните средства и технологии са необходими в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности, защото този контингент обучавани ще имат възможността да участват равноправно и пълноценно в образователния процес.

Синтезирано резултатите от анкетираните участници в изследването разкриват, че всички имат необходимост от допълнителни обучения за помощни средства и технологии в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности, което потвърждава, че те се интересуват от новостите в тази област и са убедени, че помагат на включените деца и ученици да бъдат равнопоставени с останалите обучавани.

Резултатите от целевата група подчертават **необходимостта от:**

- разработване на методика за оценяване на необходимостта на децата и учениците със специални образователни потребности от помощни средства и технологии за обучението им;
- нормативна уредба, която да регламентира въвеждането, използването и оценяването на помощни средства и технологии в обучението на децата и учениците със специални образователни потребности;
- задължително изучаване на учебна дисциплина Помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в професионалната подготовка на студентите по Специална педагогика – ОКС „бакалавър“ и „магистър“.

Анализът и направената интерпретация на резултатите от проведеното изследване показват, че предложеният модел на учебна програма Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в ОКС „бакалавър“ и „магистър“ на специалностите Специална педагогика, Специална педагогика – ресурсен учител, Комуникативни нарушения на развитието и Учебната програма за продължаващата квалификация на ресурсните учители са с голям положителен ефект в използването на помощни средства и технологии в процеса на обучението на децата и учениците със специални образователни потребности. Приложението им води до пълноценно включване на обучаваните от този контингент в интегрираното обучение и приобщаващото образование, защото всяко дете е уникално и има право да бъде образовано спрямо неговите способности и потребности.

ИЗВОДИ

Теоретично-емпиричното изследване на проблема за помощните средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности и приложението им в образователния процес включва: теоретично проучване; дескриптивен и каузален анализ на емпиричните данни от проведени експерименти, интерпретация на получените резултати и дискусия по тях.

На базата на извършената изследователска дейност се стига до **ИЗВОДИТЕ**:

В теоретичен аспект:

1. Разкрити са същността, мястото и ролята на помощни средства и технологии в обучението на деца със специални образователни потребности в професионална подготовка и продължаваща квалификация на специалния педагог – ресурсен учител.
2. В международен, европейски и национален план са интерпретирани историческото развитие, терминологията, дефинирането, политиките и нормативната уредба, свързани с помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности.
3. Създадена е класификация на помощните средства и технологии за деца и ученици със специални потребности, използвани в образователния процес.
4. Констатира се, че ресурсните учители нямат достатъчно знания, умения и компетентности за използването на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални потребности.
5. Конструирани са модел за базисна подготовка на студенти по Специална педагогика в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“, който включва нова учебна дисциплина Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности и

Учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсните учители.

6. Доказана е ефективността на използването на помощни средства и технологии в ресурсното подпомагане на деца и ученици със специални образователни потребности.

В приложен аспект:

1. Предложеният инструментариум може да се използва като оценъчен модел и да се прилага в оценяването на подкрепящата среда за деца и ученици със специални образователни, включени в образователния процес.
2. Изследването предоставя информационна база за използване на помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности.
3. Дава се обосновано предложение: различните форми на квалификация на ресурсните учители и учители от общообразователните училища и детски градини да включват обучение за използването на помощни средства и технологии в образователния процес.
4. Помощните средства и технологии практически спомагат за възникване и реализация за ефективно взаимодействие между всички субекти в процеса на обучението, а това повлиява положително върху постиженията на децата и учениците.

Направените изводи дават основание да приемем, че:

Целта на изследването е постигната в следните съществени аспекти:

- Разработен и апробиран е модел за базисна подготовка на студентите по Специална педагогика от бакалавърска и магистърска програма.
- Създадена и апробирана е учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсните учители по проблема за помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

- Установено е равнището на знания, умения и компетентности от студенти, ресурсни учители, учители, директори и експерти.
- Презентирани са помощни средства и технологии, които могат да се използват в процеса за обучението на децата и учениците със специални образователни потребности

Анализът на резултатите от цялостното теоретико-емпирично изследване установи, че могат да бъдат потвърдени следните издигнати хипотези:

Хипотеза (1), гласяща: „Предполага се, че усвояването на знания, умения и компетентности за използване на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности от ресурсните учители повишава значително качеството на обучение“, се потвърди. Ресурсните учители и директорите на ресурсните центрове посочват важността на придобитите на квалификационните курсове за помощни средства и технологии знания, умения и компетентности. Това води до значително повишаване на качеството на обучението на деца и ученици със специални образователни потребности чрез използване на ниско- и високотехнологични помощни средства спрямо функционалните им затруднения и развиване на умения в образователния процес.

Хипотеза (2), гласяща: „Ако учителите в общообразователните училища придобият минималния базис от компетентности за използване на помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, то тяхната дейност ще подкрепи усилията на ресурсните учители“, се потвърди. Учителите от общообразователните училища показват минимален базис от знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности и посочват изключителното им значение в образователния процес, защото са убедени, че те им помагат да бъдат включени равноправно в процеса на обучението при писане, четене, смятане, рязане и т. н. Така се подпомага и облекчава и дейността на ресурсните учители.

Хипотеза (3), гласяща: „Ако в учебния план за обучение на студенти по Специална педагогика се включи учебна дисциплина Помощни средства и технологии за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности, то ще се засили интересът на студентите към специалността и академичните знания ще се прагматизират в професионален план“, се потвърди. Интересът на студентите към специалността Специална педагогика се е повишил категорично след изучаването на учебната дисциплина Асистиращи средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в бакалавърска програма и на дисциплините Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и Алтернативни системи за комуникация – в магистърски програми. Придобитите знания, умения и компетентности на студентите за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности са достатъчни за професионалната им подготовка като бакалаври и магистри. Експерти, учители, директори на ресурсни центрове и ресурсни учители посочват необходимостта от изучаване на учебна дисциплина за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в ОКС „бакалавър“ и „магистър“ – Специална педагогика и включването ѝ като задължителна дисциплина в учебния план на специалността Специална педагогика.

Хипотеза (0), гласяща: „Допуска се, че независимо от използването на помощни средства и технологии ефективността и качеството на обучение на децата и учениците със специални образователни потребности не се променя.“, не се потвърди.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведеното теоретико-емпирично изследване разглежда актуален проблем в специалната педагогика – интегрираното обучение и приобщаващото образование на деца и ученици със специални образователни потребности и възможността за въвеждане и използване на помощни средства и технологии в обучението им.

В основата на емпиричното изследване стои проучването на професионалната подготовка на формалното обучение на студентите по Специална педагогика в бакалавърска и магистърска програма и на продължаващата квалификация в неформално и самостоятелно обучение на ресурсните учители с цел придобиване на знания, умения и компетентности за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

В дисертационния труд е представена една от възможните интерпретации на изследвания проблем. Естественото продължение на дейността по разглеждания проблем е основа за нови научни изследвания в следните области:

- включване на задължителна учебна дисциплина за помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в базисната подготовка на студенти по Специална педагогика в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“.
- разработване на методика за оценка на дете и ученик с увреждане относно потребността им от помощни средства и технологии в процеса на обучението.
- разработване на нови модули за помощни средства и технологии към учебната програма за продължаваща квалификация на ресурсни учители и учители от детски градини и училища.
- разработване на програма за родители за работа с помощни средства и технологии.

ПРИНОСИ

1. Осъществено е теоретико-емпирично проучване на политиките, нормативната рамка и практическите аспекти на помощните средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности в международен, европейски и национален аспект.
2. Установено и оценено е равнището на професионалната подготовка на студентите по Специална педагогика в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“ за използване на помощни средства и технологии за деца и ученици със специални потребности в образователния процес, както и на ресурсните учители и учителите от детски градини и училища.
3. Уточнен и прецизиран е категориалният апарат в полето на помощните средства и технологии за използването им в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.
4. Направена е класификация на помощните средства и технологии спрямо функционалните затруднения на децата и учениците със специални образователни потребности и прилагането им в образователния процес
5. Предложен е модел за базисна подготовка на студенти по Специална педагогика в образователно-квалификационните степени „бакалавър“ и „магистър“, в който за първи път се прави научна аргументация на необходимостта от включване в учебния план на нова учебна дисциплина Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности.
6. Изработен е и модел на Учебна програма за продължаваща квалификация на ресурсни учители за прилагане на помощни средства и технологии за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА

МОНОГРАФИЯ (1):

Янкова, Жана. Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности. Стара Загора, Алфамаркет, 2015, ISBN 978-619-90246-2-1.

КНИГА (1):

Янкова, Жана, А. Янина. Лесни ножици за деца със специални образователни потребности. София, Алтер Консулт. 2010 ISBN 978-954-92641-1-1

УЧЕБНО ПОМАГАЛО (1):

Янкова, Жана, Е. Йовчева. Човекът и природата в света на геометрията. Стара Загора, Университетско издание, Стара Загора: Университетско издание, Тракийски университет, ДИПКУ, 2014, ISBN 978-954-691-075-2

НАУЧНИ СТАТИИ (7):

Янкова, Жана, А. Янина. Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности. Специална педагогика, София:“ Експреспринт“, 2, 2010, ISSN 1310-7003

Янкова, Жана. Университетът – образователна среда за подготовка на бъдещи педагози за работа с помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности. В: Педагогическата среда в университета като пространство за професионално-личностно развитие на бъдещия специалист, книга втора, том първи, Габрово: „ЕКС-ПРЕС“, 2011, ISBN 978-954-490-244-5

Янкова, Жана. Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици с диспраксия. Специална педагогика, София:“ Експреспринт“, 4, 2012, ISSN 1310-7003

Янкова, Жана. Съвременното образование – условие за квалификация на педагози при въвеждане на помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности. В: Съвременното образование: стратегии,

направления, ценности, Пловдив: Университетско издание „Паисий Хилендарски“, 2012, ISBN 978-954-423-827-8

Янкова, Жана. Квалификация на ресурсния учител за въвеждане на помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици с умствена изостаналост. Стара Загора: Университетско издание, Тракийски университет, Департамент за информация и повишаване квалификацията на учителите, „Педагогически форум“, 2, 2014, ISSN 1314

Yankova, Zhana. Acquiring qualifications by general and special educators for inclusive education of special needs students, PL, Siedlce, 2014, ISSN 2038-4179

Янкова, Жана. Професионалната подготовка на ресурсните учители за въвеждане на помощни средства и технологии в обучението на ученици със специални образователни потребности. В: Предизвикателства на приобщаващото образование, Пловдив: Университетско издание „Паисий Хилендарски“, 2015, ISBN 978-954-423-994-7

